

ks. prof. UAM dr hab. Michał Kieling
Wydział Teologiczny UAM
Zakład Teologii Patrystycznej i Historii Kościoła
kielingm@amu.edu.pl

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

ks. Piotra Dykowskiego

pt. Rola cnót w życiu duchowym i działalności publicznej w świetle pism moralno-ascetycznych św. Ambrożego z Mediolanu, Toruń 2019, ss. 310.

Rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem

ks. prof. dra hab. Jerzego Pałuckiego

Tematyka znaczenia cnót w życiu chrześcijanina podejmowana jest – chociaż ma się wrażenie, że coraz rzadziej – w ramach przepowiadania Słowa Bożego, katechezy, rekolekcji czy spotkań wspólnotowych. Nauczanie o cnotach posiada w Kościele długą tradycję, która wywarła wielki wpływ na rozwój chrześcijaństwa w pierwszych wiekach działalności Kościoła. Do tej tradycji odwołuje się Katechizm Kościoła Katolickiego oraz współczesne dokumenty Kościoła, które określają cnoty w następujący sposób: „Cnoty ludzkie są trwałymi postawami, stałymi dyspozycjami, habitualnymi przymiotami umysłu i woli, które regulują nasze czyny, porządkują nasze uczucia i kierują naszym postępowaniem zgodnie z rozumem i wiarą. Zapewniają one łatwość, pewność i radość w prowadzeniu życia moralnie dobrego. Człowiek cnotliwy to ten, który dobrowolnie czyni dobro” (KKK 1804).

Przez cnotę człowiek staje się współuczestnikiem prawdziwego dobra i odkrywa naturalne pragnienie dobra. Życie zgodne z cnotami stanowi rękojmię zachowywania przykazań i prawdziwej promocji ludzkiego życia. Działanie przeciwne cnotom prowadzi do zniszczenia i degradacji osoby. Dlatego tak ważne jest uwrażliwienie na formację i wychowywanie szczególnie młodego człowieka do zachowywania cnót ludzkich i teologalnych. Powyższa dysertacja ukazująca wkład św. Ambrożego w rozwój nauczania na temat cnót pozwala współczesnemu człowiekowi poznać nieco zapomniane patrystyczne dziedzictwo nauczania na temat roli cnót w życiu człowieka i odkryć jego aktualność i ponadczasowość.

I. Ocena tematu pracy i tematu badawczego

Temat recenzowanej rozprawy zatytułowanej: *Rola cnót w życiu duchowym i działalności publicznej w świetle pism moralno-ascetycznych św. Ambrożego z Mediolanu* podejmuje zagadnienie chrześcijańskiej formacji moralnej człowieka w wymiarze indywidualnym i społecznym. We *Wstępie* Doktorant pisze: „W osiągnięciu dojrzałości moralnej fundamentalną rolę pełni przede wszystkim formacja do życia w cnocie. To dzięki cnotom życie ludzkie nie tylko osiąga pełnię człowieczeństwa, lecz także staje się ono podstawą do prawdziwego przeobróżenia człowieka. Wszystkie zatem sprawności moralne właściwie ukształtowane w nim, przyczyniają się do jego moralnej doskonałości”(s. 27). Autor we *Wstępie* określa problem badawczy dysertacji, polegający na opracowaniu w sposób całościowy i systematyczny nauczania o cnotach na podstawie dzieł moralno-ascetycznych biskupa Mediolanu. Należy zauważyć, że temat dysertacji nie został dotychczas opracowany i jest nowatorski: „Przygotowując się do podjęcia pracy, po przeprowadzeniu stanu badań, zauważono wyraźną lukę w miarę całościowego opracowania tego tematu na podstawie dzieł moralno-ascetycznych. Wydaje się, że niniejsze opracowanie ma szerszy zakres przedmiotu, ponieważ starano się każdą cnotę opisać tak, aby podać jej cechy charakterystyczne, następnie podkreślić jej przejawy w życiu indywidualnym i społecznym, ponadto wskazać szereg postaci biblijnych lub z historii Kościoła albo powszechnej, odznaczających się poszczególną zaletą, w dodatku wyeksponowano adresatów, którzy powinni troszczyć się o omawianą sprawność moralną, a także zwracano uwagę na motywacje, którymi powinni się kierować”(s. 39).

Doktorant określa cel rozprawy w następujący sposób: „Celem refleksji naukowej będzie próba odpowiedzi na pytanie, czym jest cnota w rozumieniu metropolity Mediolanu? Jakimi obrazami posługuje się hierarcha, aby przybliżyć naukę o cnotach? W jaki sposób św. Ambroży w pismach moralno-ascetycznych przedstawił program doskonalenia moralnego człowieka, aby ten, kierując się cnotami w życiu osobistym, przygotował się także do działalności publicznej? Jaką rolę we własnej koncepcji aretologicznej widzi dla poszczególnych stanów Kościoła? Jaki wkład wnosi biskup Mediolanu do nauki Kościoła o cnotach? Na ile korzystał z wcześniejszych poglądów na temat cnoty, a w jakim stopniu można mówić o oryginalności jego nauczania?”(s. 40).

W celu rozwiązania podjętego problemu badawczego Autor dysertacji posłużył się metodą, którą charakteryzuje w następujący sposób: „Zastosowana w pracy metoda

analityczno-syntetyczna wypływa z charakteru dzieł moralno-ascetycznych i poruszanej problematyki”(s. 39).

Sprawą kluczową w prowadzonych badaniach naukowych są źródła i literatura. Źródłami podstawowymi niniejszej dysertacji stanowią dzieła moralno - ascetyczne wydane krytycznie w ramach serii SAEMO (*Sancti Ambrosii Episcopi Mediolanensis Opera*, Milano –Roma 1979-1991. Należą do nich: *De officiis ministrorum*, *De virginibus*, *De virginitate*, *De institutione virginis*, *Exhortatio virginitatis*, *De viduis* oraz *De Elia et ieiunio*. W tym miejscu należy nadmienić, że dotychczas w sposób kompletny przetłumaczono na język polski cztery spośród siedmiu wyżej wspomnianych dzieł (*Obowiązki duchownych*, *Na oblóczyny dziewicy* – *Wykład o wieczystym dziewictwie Najświętszej Maryi Panny*, *O dziewicach*, *O Eliaszu i poście*).

Umieszczona na początku pracy bibliografia (s. 8-25) została podzielona w następujący sposób: I. Źródła: 1. Podstawowe – 7 pozycji; źródła drugorzędne – 7 pozycji; 3. Tłumaczenia polskie – 6 pozycji; Dokumenty Kościoła – 5 pozycji II. Opracowania – 260 pozycji, III. Encyklopedie i słowniki – 7 pozycji. Należy podkreślić, że bibliografia została sporządzona starannie i przejrzyście. Uwzględniono w niej polskie i obcojęzyczne publikacje.

II. Struktura i ocena merytoryczna rozprawy

Rozprawa doktorska ks. Piotra Dykowskiego składa się z tekstu liczącego 310 stron. Dysertacja rozpoczyna się od *Wstępu* (s. 26-41), w którym Autor rzeczowo i kompetentnie wprowadza w tematykę rozprawy doktorskiej. Wstęp jest zgodny z zasadami metodologii i zawiera wszystkie istotne elementy wprowadzające czytelnika w treść dysertacji.

Struktura pracy jest klarowna i logiczna. Korpus pracy składa się z pięciu rozdziałów, które zostały podzielone na paragrafy. Pierwszy rozdział zatytułowany: „Zagadnienia ogólne dotyczące aretologii na tle epoki”(s. 42-86) posiada charakter wprowadzający. W ramach pierwszego rozdziału Doktorant w kolejnych trzech paragrafach przedstawia następujące zagadnienia: nabywanie cnót jako droga doskonalenia się w świecie antycznym, biblijne ujęcie cnót oraz ambrożyjska koncepcja cnoty na podstawie jego dzieł moralno-ascetycznych. W drugim rozdziale zatytułowanym: „Cnoty doskonalące człowieka”(s. 87-145) Autor w pierwszym paragrafie ukazuje cnoty doskonalące człowieka, w drugim cnoty doskonalące ducha, natomiast w trzecim cnoty dotyczące cielesności. W trzecim rozdziale zatytułowanym: „Cnoty dotyczące życia wspólnotowego”(s. 146-225) Doktorant w pierwszym paragrafie przedstawia cnoty dotyczące życia wspólnotowego, w drugim cnoty dotyczące poszczególnych

stanów w Kościele, w trzecim cnoty dotyczące życia społecznego. W czwartym rozdziale zatytułowanym: „Cnoty teologalne” (s. 226-269) Autor prezentuje w trzech paragrafach cnoty, nadziei, wiary i miłości. W ostatnim piątym rozdziale zatytułowanym: „Cnoty kardynalne” (s. 270-304) Doktorant ukazuje w czterech paragrafach cnoty roztropności, sprawiedliwości, męstwa i umiarkowania. Praca została uwieńczona *Zakończeniem* (s. 305-310). Na końcu dysertacji powinno się znaleźć streszczenie w języku angielskim, którego brakuje.

Praca doktorska stanowi studium bardzo dojrzałe, oparte na źródłach. Kompozycja pracy jest logiczna, przemyślana i przejrzysta. Plan pracy został ułożony zgodnie z zasadą asocjacji. Tematy główne i uzupełniające zostały prawidłowo wyodrębnione i zatytułowane. Kompozycja całości jest spójna, wskazująca na logiczne podporządkowanie tez głównych i uzupełniających tematowi dysertacji. Każdy rozdział został poprzedzony wstępem, dzięki czemu czytelnik zostaje wprowadzony w lekturę dysertacji, a jej treść staje się jeszcze bardziej przejrzysta.

Osiągnięciem merytorycznym pracy jest opracowanie zagadnienia roli cnót w życiu duchowym i działalności publicznej w świetle pism moralno - ascetycznych św. Ambrożego z Mediolanu, które jest niewątpliwie nowatorskie i stanowi cenny wkład w badania nad powyższą tematyką. Walorem pracy jest również to, że autor posługuje się w odniesieniu do każdej opisywanej cnoty terminologią łacińską oraz polskim odpowiednikiem. Ponadto wszystkie przypisy w dysertacji odnoszące się do źródeł są podane w języku łacińskim, co wskazuje nie tylko na bardzo dobrą znajomość tego języka przez Doktoranta, lecz również świadczy o trosce Autora o jak najwierniejsze oddanie znaczenia tekstów oryginalnych. Należy zauważyć, że nauczanie Ambrożego nie posiada charakteru systematycznego, dlatego Autor dysertacji podjął się trudnego zadania i dokonał systematyzacji i uszeregowania cnót na podstawie dzieł moralno-ascetycznych. W sumie Autor w dysertacji przedstawił 51 cnót, nie licząc trzech cnót teologalnych (nadzieja, wiara, miłość) i czterech kardynalnych (roztropność, sprawiedliwość, męstwo, umiarkowanie). Dzięki temu bogactwo myśli św. Ambrożego na temat cnót doczekało się systematycznego opisu i syntezy.

Jeśli chodzi o kwestie merytoryczne to zdaniem recenzenta w pierwszym rozdziale, który ma charakter wprowadzający pt. „Zagadnienia ogólne dotyczące aretologii na tle epoki”, można by po omówieniu tematyki cnót w świecie antycznym oraz przedstawieniu ujęcia biblijnego przedstawić tę problematykę w odniesieniu do autorów chrześcijańskich piszących przed św. Ambrożym. Kolejna uwaga dotyczy paragrafu trzeciego pierwszego rozdziału pt. „Ambrozjańska koncepcja cnoty na podstawie jego dzieł moralno-ascetycznych”, który jest

właściwie już pewnym podsumowaniem nauczania biskupa Mediolanu w kwestii cnót. Treść tego paragrafu mogłaby stanowić podsumowanie całej pracy i zależeć się w zakończeniu dysertacji.

Postawiony we wstępie problem badawczy został zrealizowany w kolejnych pięciu rozdziałach. Z postawionego sobie we wstępie zadania, Doktorant wywiązał się bardzo dobrze. Powyższa dysertacja zasługuje na uwagę również z tego powodu, że wypełnia pewnego rodzaju lukę w badaniach nad podjętą problematyką na gruncie polskim i międzynarodowym. Dotychczas bowiem nie ukazały się tego typu kompleksowe opracowania podjętej tematyki w literaturze obcojęzycznej.

III. Ocena formalna pracy

Od strony metodologicznej i formalnej praca jest poprawna. Należy podkreślić, że atutem pracy jest także jej niezwykle dostępna forma podawcza. Autor w sposób jasny, prosty i komunikatywny, a zarazem kompetentny i rzeczowy relacjonuje omawiane treści, rezygnując z tak ulubionej przez wielu współczesnych badaczy zawilej terminologii. Pracę czyta się dobrze. Doktorant posługuje się naukowym stylem, co uwidacznia się w konstruktywnym formułowaniu myśli.

Pomimo troski o poprawność edytorską, w dysertacji można znaleźć zaledwie kilka potknięć stylistycznych czy błędów literowych (np. s. 8 przy tytule *De officiis liber tres* numer przypisu jest kursywą; s. 9 w tytule św. Ambrożego, *Na oblóczyny Dziewicy* – wielka litera; s. 16. Królikowski J., *Zrehabilitować cnotę. Poszukiwania teologicznomoralne?*).

IV. Kwestie do dyskusji

Aktualna i ważna problematyka podjęta w ramach dysertacji skłania do dalszej dyskusji. Dlatego proszę Doktoranta, aby wyraził swoją opinię w następujących kwestiach:

- Pierwsza kwestia dotyczy relacji św. Ambrożego do Cyserona i recepcji jego poglądów. Wiemy, że nauczanie o cnotach zostało zawarte w dziełach rzymskiego klasyka i inspirowało biskupa Mediolanu. Na ile Ambroży jest zależny, a na ile samodzielny w koncepcji nauczania o cnotach? Czy możemy powiedzieć, że Ambroży nadał w swoich dziełach cnocie zupełnie nowe znaczenie? Jeżeli tak, to na czym ono polegało.

- Św. Ambroży uważał stan dziewic za „kapłaństwo czystości”. Czy w jego nauczaniu o cnotach można znaleźć odniesienie i porównanie dziewictwa do małżeństwa? Skąd u

Ambrożego pojawiała się fascynacja życiem w dziewictwie? Czy stawiał on dziewictwo wyżej niż powołanie do życia małżeńskiego?

V. Wnioski końcowe

Rozprawa doktorska ks. Piotra Dykowskiego wnosi znaczący wkład w rozwój refleksji dotyczącej roli cnót w życiu duchowym i działalności publicznej św. Ambrożego. Praca doktorska jest źródłowa oraz obficie udokumentowana w przypisach tekstami źródłowymi. Doktorant też czerpie z opracowań przedmiotu, umiejętnie je ze sobą zestawia, poddaje ocenie i wyraża swój samodzielny osąd. W sumie więc powyższa dysertacja stanowi cenny wkład w badania nad podjętą problematyką.

Wymienione powyżej uwagi w niczym nie osłabiają wartości merytorycznej przedstawionej dysertacji. Traktować je należy raczej, jako swoiste dopowiedzenia i pytania skierowane do Doktoranta. Cały, bowiem problem zawarty w pracy opisany został rzetelnie, zrozumiale i wyczerpująco.

Przedstawiona rozprawa, zarówno w sensie merytorycznym jak i też formalnym spełnia wszystkie wymagania stawiane pracom doktorskim, dlatego wnioskuję do Rady Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, aby ta dysertacja stanowiła podstawę do dalszych etapów przewodu doktorskiego celem nadania ks. Piotrowi Dykowskiemu stopnia naukowego nauk teologicznych.

Ks. Michał Kieling

ks. prof. UAM dr hab. Michał Kieling

Kalisz, dnia 25 czerwca 2019r.